

3 King, D. The World of Patrick O'Brian: A Sea of Words, A Life Revealed, Harbors and High Seas, and Every Man Will Do His Duty / D. King. – Open Road Media, 2016. – 1725 p.

4 Bottum, J. The Passion of (and for) Patrick O'Brian [Electronic resource] / J. Bottum. – Mode of access: <https://www.washingtonexaminer.com/weekly-standard/the-passion-of-and-for-patrick-obrian>. – Date of access: 05.10.2020.

5 Sinowitz, M.L. Patrick O'Brian's bodies at sea: sex, drugs and the physical form in the Aubrey-Maturin novels [Electronic resource] / M. L. Sinowitz. – Jefferson (N.C.) : McFarland, 2014. – 209 p.

6 Дайнека, Л. Чалавек з брыльянтавым сэрцам [Электронны рэсурс] / Л. Дайнека. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Leanid_Dajnieka/Calaviek_z_bryljantavym_sercam.html. – Дата доступу: 28.11.2019.

7 O'Brian, P. Post Captain / P. O'Brian. – W.W. Norton, 1972. – 496 p.

8 O'Brian, P. Master and Commander / P. O'Brian. – W. W. Norton & Company, 1990. – 464 p.

9 O'Brian, Patrick. H.M.S. Surprise / P. O'Brian. – HarperCollins Publishers Limited, 2007. – 361 p.

10 Дайнека, Л. След ваўкалака: Раман: Для ст. шк. узросту / Л. Дайнека. – Мн. : Юнацтва, 2001. – 346 с.

11 Kosco, I. The Real McCoy: Patrick O'Brian's Aubrey-Maturin Novels // Fellowship & Fairydust [Electronic resource]. – Mode of access: <https://fellowshipandfairydust.com/2014/11/20/the-real-mccoy/>. – Date of access: 05.10.2020.

12 Brooker, J. 2015. Reanimating historical fiction. In David James (ed.) // The Cambridge companion to British fiction since 1945. – Cambridge : Cambridge University Press. – 160–176 pp.

УДК 882.6.09+80.1

С. М. ТЫЧЫНА
(г. Мінск, БДУКМ)

АСНОЎНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ ЛІТАРАТУРНЫХ СНОЎ

У артыкуле разглядаецца пэўнае кола праблем, звязаных з даследаваннем сноў, якія пададзены ў мастацкай літаратуры: 1) суаднясенне сну і рэальнасці, штодзённасці і мрой ў літаратуры; 2) уплыў літаратурнай традыцыі, фальклору, філасофскіх і рэлігійных поглядаў пісьменнікаў на выкарыстанне сноў у творах; 3) параўнанне сноў, якія бачыў пісьменнік на самой справе, і сноў, створаных яго мастацкім уяўленнем, выяўленне патаемных сфер душы самога аўтара ў снах яго літаратурных герояў; 4) праблема часу і прасторы ў “штучным” сне; 5) мова сну: сімволіка, алегорыя, тropy і г. д. Дадзеная работа дазваляе вылучыць асноўныя напрамкі вывучэння літаратурных сноў, што павінна паспрыяць глыбейшаму разуменню псіхалогіі героя і асаблівасцей развіцця сюжэта.

Практычна ў любым дастаткова вялікім творы (рамане, апавесці, зборніку апавяданняў і інш.) можна сустрэць сненні герояў. Сон – неад’емная частка жыцця чалавека, шлях у таямнічы і неспасцігальны ўнутраны свет асобы, люстэрка перажыванняў, мараў, жаданняў. Пераказ сноў героя ў мастацкай літаратуры дазваляе глыбей зразумець яго псіхіку, прасачыць працу яго падсвядомасці. Літаратурныя сны – гэта найчасцей спроба імітацыі сапраўднага сну людзей. Гэтая імітацыя абумоўлівае асаблівасці паэтыкі сноў, што вылучае іх у тэксце. Для літаратурных сноў характэрная своеасаблівая логіка, якую М. Бахцін называў “фантастычнай логікай сну” [1, с. 289], непадпарадкаванасць законам быцця, парушэнні часава-прасторавых перспектыв. Сны, як правіла, маюць свой сюжэт, які можа быць і не звязаны з сюжэтам усяго твора,

стылістычныя адрозненні (высокая ступень эмацыйнасці, непаслядоўнасць, бясувязнасць пераказу падзей), сваю мову (сімвалічная мова сну). Навукоўцы, якія займаюцца даследаваннем функцыянавання псіхікі ў снах, выказваюць меркаванне наконт сімвалізацыі, звязанай, на іх думку, на прамую з працэсам падаўлення: “Адэкватна сімвалізаванае можа быць толькі тое, пра што можна адэкватна шкадаваць” [2, с. 149]. Сімволіка літаратурных сноў у гэтым плане адрозніваецца ад сімволікі сноў сапраўдных, паколькі пісьменнік выкарыстоўвае гэты своеасаблівы шыфр не толькі і не столькі з мэтай прыхаваць тое, пра што ён не можа, не хоча сказаць адкрыта, але і для надання нейкай падзеі з жыцця героя адзнакі выключнасці, незвычайнасці і г.д.

Пісьменнікі выкарыстоўваюць мову, уласціваю нашым снам, і, як не раз адзначалася і самімі аўтарамі і навукоўцамі (Р. Вітрак, А. Сабалеўска і інш.), паэтычная мова максімальна набліжаная да багатай метафарычна-метанімічнай мовы сну людзей: “Характэрным для паэтыкі сну, як і для паэтычнай мовы, з’яўляецца семантычная згущанасць, а найдрабнейшы элемент сну можна назваць – на ўзор паэтычнага вобраза – анейрычнам вобразам [3, с. 20].

Складанасць мовы сну, як слухна заўважыў у сваёй кнізе “Культура і выбух” Ю. Лотман [4, с. 225], вызначае патрэбу ў адпаведным перакладчыку, якім можа быць і паганскі жрэц, і філосаф, і псіхалаг, і літаратуразнаўца. Прычым, абумоўлення пэўнымі мэтай падыходы да сну, інтэрпрэтацыі тэксту сну, а таксама выбар тых сненняў, якія вартыя ўвагі, будуць у кожнага тлумачальніка своеасаблівымі. Калі паганскага жраца найперш цікавілі прарочыя характарыстыкі сну, яго здольнасці дыктаваць людзям волю багоў, то філосафы засяроджваліся найперш на тым, што ў сне ствараецца ілюзія рэальнасці, якую ніяк нельга адрозніць ад штодзённасці. Праца падсвядомасці ў сне стаяла ў цэнтры ўвагі псіхалага. Чым жа можа сон прывабіць да сябе літаратуразнаўцу – гэта пэўны час заставалася пытаннем, паколькі не заўважаліся альбо не прымаліся пад увагу пералічаныя ўласцівасці літаратурных сноў. Х. Кампхаузен выказаў наступнае меркаванне на гэты конт: “Літаратуразнаўца ў першую чаргу даследуе, з якіх асноў літаратурнай традыцыі ўзнікаюць вербальна аформленыя сны і бачанні, якія агульныя рысы яны выяўляюць і ў чым іх адрозненні” [5, с. 83]. Ён лічыць, што менавіта “дзякуючы моўнаму афармленню сон і бачанне становяцца аб’ектамі літаратуразнаўчай феноменалогіі” [5, с. 83] і што тэма сну ў прыгожым пісьменстве ўяўляе сабой непадзельны сплаў літаратурнай і псіхалагічнай праблематыкі [5, с. 83]. Д. Нячаенка ў працы “Сон, заповітных поўны знакаў: Таінства сноў у міфалогіі, сусветных рэлігіях і мастацкай літаратуры” сцвярджае, што “перш чым тлумачыць, разгадаць сон таго ці іншага персанажа, трэба ўважліва ўстанавіць яго псіхалагічныя асаблівасці, асноўныя, вызначальныя рысы і ўласцівасці яго характару, функцыянальную ўзаемасувязь апошняга з агульнай ідэйна-эстэтычнай задумай, са структурай, сюжэтам і канцэпцыяй адпаведнага твора” [6, с. 271]. Гэта, паводле Д. Нячаенкі, і ёсць галоўная мэта літаратуразнаўцы, які вывучае дадзеную праблему.

Калі мроі, скажам так, звычайныя і іх крыніцы цікавілі яшчэ такіх філосафаў, як Платон і Арыстоцель, то літаратурныя сны сталі аб’ектам навуковага даследавання параўнаўча нядаўна. На дадзены момант дасягненні філосафаў і псіхалагаў у тэарэтычным абагульненні матэрыялу па вывучэнню сноў больш значныя, чым дасягненні літаратуразнаўцаў. Аднак наяўнасць шматлікіх прац, прысвечаных разгорнутаму аналізу тэксту літаратурнага сну, дае падставы меркаваць, што існуе магчымасць сістэматызаваць і абагульніць аграмадны аб’ём інфармацыі па вывучэнню літаратурных сноў. На сучасны момант у заходнеўрапейскім, рускім, амерыканскім і беларускім літаратуразнаўстве накоплены дастаткова вялікі матэрыял, які тычыцца вывучэння тэксту літаратурнага сну. Вобразы сну, якія заявілі аб сваім існаванні ў фальклоры і міфалогіі, з часам набылі больш высокі статус матыву, а ў апошніх даследаваннях навукоўцаў разглядаюцца ў якасці архетыпу.

У даследаваннях літаратуразнаўцаў (М. Бахцін, Д. Нячаенка і інш.) сон найчасцей разглядаецца як асобны твор, альбо “тэкст у тэксце”. Вылучэнне літаратурнага альбо “штучнага” (г. зн. створанага паэтычнай фантазіяй [7, с. 106]) сну адбываецца, як правіла, на падставе

наяўнасці ў адной з частак усяго твора пэўных адрозненняў ад усяго тэксту, якія можна вызначыць як фармальныя прыкметы сну. Да важнай фармальнай прыкметы варта аднесці сказы, якія сігналізуюць пра тое, што зараз будзе ісці пераказ сну. “А мне здавалася [вылучана намі – С.Т.], што я хадзіў ля каламутнае рэчкі, а на берагах з аднаго і другога боку тырчалі камяні, і яны былі падобныя да нейкіх сядзячых людзей у доўгіх брудных апранахах” [8, с. 208]. Часта існуе і “заклучэнне”, якое завяршае сон. Гэта сказы, гутарка ў якіх ідзе пра прачынанне таго, хто расказваў сон: “Я перапалохаўся і страціў прытомнасць, а цяпер вось абудзіўся [вылучана намі – С.Т.] і яшчэ дрыжу ад страху” [8, с. 207]. Спалучэнне сказа-“ўступу” і сказа-“заклучэння” ўтварае рамку літаратурнага сну, якая захоўвае цэласнасць структуры тэксту сну. Аднак, часам такая рамка адсутнічае, што ставіць пад пытанне існаванне ў гэтым сну наогул.

Можна вылучыць некаторыя праблемы, звязаныя з даследаваннем тэксту літаратурнага сну:

1. Суаднясенне сну і рэальнасці, штодзённасці і мроі ў літаратуры.

Сон героя можа адлюстроўваць рэальнасць, калі герой перажывае нейкія важныя ці цяжкія для яго падзеі, якія выліваюцца ў сон. Напрыклад, гэта характэрна для герояў твора Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня”. Рыбак Родзька бачыць сон, які можна апаніць з аднаго боку як прароцкі (прадказанне бяды), з іншага – як перажыванне рыбака няўдачы на ловах, якая здарылася напярэдадні (аўтар паказвае, наколькі важная і трагічная была гэтая падзея для героя). Непасрэдна перад сном сяляне, якім надта не шанцавала ў ловах на возеры, бо ім перашкаджаў злы дух, вырашылі папрасіць ксяндза асвятціць ваду і сеці. Ноччу да рыбака завітаў сусед і папрасіў вазок, каб перавезці дзяцей. Рыбак не адмовіў і адразу ж пасля гэтага сасніў, што багаты ўлоў быў страчаны праз парваны нерат і знік у глыбіні возера. Так і атрымалася: сяляне засталіся ні з чым, бо гэта не сусед, а нячысцік ноччу перавозіў не дзяцей, а рыбу з возера.

2. Уплыў літаратурнай традыцыі, фальклору, філасофскіх і рэлігійных поглядаў пісьменнікаў на выкарыстанне сну ў творах.

Калі звяртацца да мастацкай спадчыны Я. Баршчэўскага, як, дарэчы, і многіх іншых пісьменнікаў Беларусі XIX ст. (А. Міцкевіча, Ф. Савіча, Т. Зана і інш.), то можна зазначыць, што на творчасць значна паўплывалі фальклорныя і хрысціянскія традыцыі. З гэтай прычыны сон у “Шляхціцы Завальні” выступае найперш як тое, што падказваецца Богам, ці гэтак званы “прарочы” сон. Мажлівасці сну прадказваць будучыню звязана з народнымі ўяўленнямі пра сон як пра шлях да істот іншасвету, духаў, багоў, якія валодаюць празорлівасцю, распараджаюцца лёсамі людзей, а таму могуць падказаць далейшы ход падзей. Здольнасці бачыць прароцкія сны ўласцівыя многім героям Яна Баршчэўскага, якія не валодаюць ніякай адзнакай асаблівасці (яны не святыя, не паганскія жрацы, не празорліўцы, на іх няма ніякай пазнакі, што яны абраныя Богам для місіі прарока і г. д.). Гэта селянін, рыбак, гаспадыня. На першы погляд, такі факт зніжае вартасць прароцтва (звычайны чалавек атрымлівае дар, якім, як правіла, надзяляюцца людзі выключныя). Аднак наяўнасць пабожнасці, на якой акцэнт у ўвагу чытача Я. Баршчэўскі, калі характарызуе сваіх герояў, узводзіць іх да рангу праведнікаў, празорліўцаў альбо людзей, якія валодаюць вышэйшымі ведамі, вышэйшым разуменнем жыцця і жыццёвых калізій.

У літаратурных тэкстах сну XIX ст. адлюстраваліся ўласцівыя хрысціянскай рэлігіі амбівалентныя адносіны да сну. З аднаго боку, сон успрымаецца як адкрыццё, з іншага – ён д’явольскае насланне, грахоўны занятак, праз які чалавек спакушаецца і звязваецца з інфернальным светам (гэтая амбівалентнасць асабліва яркая адлюстраваная ў творах Я. Баршчэўскага).

3. Параўнанне сну, якія бачыў пісьменнік на самой справе, і сну, створаных яго мастацкім уяўленнем, выяўленне патаемных сфер душы самога аўтара ў снах яго літаратурных герояў.

Цікава, што ўвагу на асаблівасці выкарыстання тэксту сну ў мастацкіх творах звярнуў заснавальнік псіхааналізу З. Фрэйд. У яго працах “Паэт і фантазія”, “Трызненні і сненні ў “Традзіве” В. Йенсена”, “Дасціпнасць і яе адносіны да несвядомага” і інш. закранаюцца

пытанні, якія датычацца праблемы творчага мыслення і творчай дзейнасці. Пра прыроду творчых фантазій пісалі многія даследчыкі, у тым ліку К. Юнг, Э. Фром і інш. “Вялікі твор мастацтва, – выказаў думку К.Г. Юнг, – падобны да сну; нягледзячы на ўяўную яснасць, ён не тлумачыць сябе і заўжды двухсэнсоўны” [9, с. 52]. У. Розін пісаў пра тое, што мастацтва можа браць на сябе функцыю сну: “Ад мастацтва лёгка зрабіць наступны крок – да фантазіі і мараў. Тут чалавек сам стварае для сябе “мастацкія творы” (уласна мары, фантазіі). Іх асаблівасць у тым, што яны, падобна да сноў, пабудаваныя так, каб на іх аснове можна было рэалізаваць блакаваныя жаданні асобы” [10, с. 26].

Зварот не толькі да навуковых, але і мастацкіх крыніц абумоўлівае несумненную каштоўнасць для дадзенага даследавання самай знакамітай кнігі З. Фрэйда “Тлумачэнне сненняў”. У раздзеле “Метад тлумачэння сненняў. Узор аналізу сненняў” аўтар разважае пра “штучныя” сны, створаныя паэтычнай фантазіяй. Падобныя сны прызначаны, паводле З. Фрэйда, выключна для сімвалічнага тлумачэння, паколькі яны “перадаюць думкі паэта ў замаскіраваным выглядзе, які прыстасаваны да вядомых асаблівасцей нашых сноў. Думка пра тое, што сон цікавіцца пераважна будучыняй, якую ён можа прадбачыць, – рэшта прароцкай ролі, якую раней прыпісвалі сненням, становіцца потым матывам, які падштурхоўвае сімвалічнае тлумачэнне выкладзі знойдзены сэнс сну ў будучым часе” [7, с.106].

У кнізе “Трызненні і сны ў «Градзіве» В. Йенсена” З. Фрэйд падрабязна разглядае некалькі штучных сненняў, якія, як ён адзначае, створаныя вельмі ўдала і даступна для тлумачэння, так, нібыта “яны не былі прыдуманымі аўтарам, а сапраўды перажытыя рэальнай асобай” [11, с. 106]. Іх вывучэнне дазваляе не толькі даказаць правільнасць абранага З. Фрэйдам накірунку аналізу сноў, але і дае магчымасць даведацца, “з якіх ўражанняў і ўспамінаў мастак фарміраваў свой твор і якім чынам, з дапамогаю якіх працэсаў гэты матэрыял ператварыўся ў мастацкі твор” [11, с. 175]. З. Фрэйд, вядома, імкнуўся найперш да раскрыцця схаванага сэнсу сну і да даследавання механізма свядомасці і падсвядомасці, а не да літаратурнага аналізу змешчаных у мастацкіх творах сненняў, якімі ён карыстаўся для пацвярджэння сваіх тэорый.

4. Праблема часу і прасторы ў “штучным” сне.

Скажэнні часу і прасторы, якія чалавек і літаратурны персанаж назірае ў сне, падаюцца цалкам натуральнымі. Для прыкладу можна згадаць твор “Тарас на Парнасе”, дзіўныя падзеі якога можна інтэрпрэтаваць як незвычайны сон. Цікавай з’яўляецца сама магчымасць падарожжа на Парнас з Пуцявішча. Сувязь паміж гэтымі месцамі падаецца моцна аддаленай, шляхі паміж імі не самымі кароткімі, асабліва калі аўтар меў на ўвазе Пуцявішча пад Віцебскам (гл. Г. Кісялёў “Пошукі імя”) і гару Парнас у Грэцыі. Між тым Тарас “прайшоў верст дзевяць той дарогай” [12, с. 13] і патраціў на гэта меней часу, чым ад золку да паўдня (бо раніцай яшчэ меў прыгоды ў лесе). Для таго, каб перамясціцца ў сне з пэўнага месца ў любое іншае, не трэба ўлічваць адлегласць і тое, колькі гадзін ці дзён пойдзе на вандроўку, паколькі апынуцца ў жаданым месцы можна імгненна. Адлюстраваныя ў мастацкіх тэкстах уласцівасці часу расцягваюцца і сціскаюцца М. Бахцін называў суб’ектыўнай гульнёй з часам: “Гэтай суб’ектыўнай гульні з часам, гэтаму парушэнню элементарных часавых адносінаў і перспектывы адпавядае ў хранатопе цудоўнага свету і такая ж суб’ектыўная гульня з прасторай, такое ж парушэнне элементарных прасторавых адносінаў і перспектывы” [1, с. 305].

5. Мова сну: сімваліка, алегорыя, тropy і г. д.

Важная асаблівасць сну – высокая ступень канцэнтрацыі сімвалікі. Большасць літаратурных сноў – гэта пачуцці ў чыстым выглядзе. Сімвалічная мова сну дазваляе гэтым пачуццям набываць выгляд канкрэтных вобразаў. У восьмым апавяданні “Белая сарока” з “Шляхціца Завальні” тром лёкаям у час, калі да гаспадара завітала дзіўная госця, мрояцца цяжкія, благія сны. Адзін убачыў старога пана нябожчыка і адправіўся з ім у жудаснае падарожжа, падчас якога сутыкнуўся з пачварамі і іншым страхом. У той момант, калі пачвары ў сне кінуліся на вандроўнікаў, лёкай абудзіўся. Другому мройся страшны волат, які

кінуў яго ў вiр, і ніхто не мог дапамагчы, а потым той волат спіхнуў яго ў прорву. І другі лёкай таксама прачнуўся ў вялікім страху. Трэцяму снілася бура і скінуты ветрам шатан. Сімволіка сноў лёкаяў асаблівая. Тут сустракаюцца характэрныя для рамантычных твораў прыкметы кашмару: наяўнасць пачвараў, высокая ступень эмацыйнасці таго, хто спіць (тут, аднак, не экзальтаванасць), матыў скідвання ў пекла. У тэксце Я. Баршчэўскага пекла замяняецца прорвай. У кіданні ў каламутную ваду рэчкі, у скідванні шатана перад ганкам таксама можна заўважыць гэты матыў. Вобразы ў сне ўсе разам утвараюць малюнак бязладдзя, сусветнага хаосу, а разам з тым бяссілля людзей, немагчымасці супрацьстаяць гэтай касмічнай разбуральнай сіле, прыроднай стыхіі.

Такім чынам, літаратурныя сны могуць быць разгледжаны не проста як пэўная (часта надзвычай важная) частка твора, але і як асобны твор са сваімі законамі, логікай, са сваёй сімволікай, структурай, функцыямі і г.д. Літаратурны сон імітуе сапраўдны сон, паўтараючы яго спецыфіку, якая адрознівае мрою ад рэальнасці. У залежнасці ад мэты аўтара сон можа абумоўліваць далейшы ход падзей у творы, тлумачыць учынкi героя, дазваляе зразумець яго перажыванні. Вылучаныя праблемы даследавання літаратурных сноў даюць магчымасць вызначыць напрамкі вывучэння мрояў герояў, што павінна паспрыяць глыбейшаму разуменню псіхалогіі персанажаў і асаблівасцей развіцця сюжэту.

Спіс літаратуры

- 1 Бахтин, М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М.: Изд. худ. лит., 1972. – 472 с.
- 2 Сегал, Х. Функция сновидений / Х. Сегал // Современная теория сновидений. – М., 1998. – С. 147–158.
- 3 Sobolewska, A. Jak son jest zrobiony? Poetycka materia snu / A. Sobolewska // Oniryczne tematy i konwencje w Literaturze Polskiej XX wieku. Praca zbiorowa pod red. Ilony Glatzel, Jerzego Smulskiego i Anny Sobolewskiej. – Toruń, 1999. – S. 9–30.
- 4 Лотман, Ю.М. Сон – семиотическое окно / Ю. М. Лотман // Культура и взрыв / Подгот. текста Н. Злыдневой, Н. Гринцера. – М., 1992. – С.219–226.
- 5 Kamphausen, H. J. Traum und Vision in der lateinischen Poesie der Karolingerzeit / H. J. Kamphausen. – Peter Lang Frankfurt/M., Herbert Lang Bern, 1975. – 243 s.
- 6 Нечаенко, Д. М. Сон, заветных исполненный знаков: таинства сновидений в мифологии, мировых религиях и художественной литературе / Д. М. Нечаенко. – М.: Юрид. лит., 1991. – 304 с.
- 7 Фрейд, З. Толкование сновидений / З. Фрейд / Пер. с нем. – Минск: ООО «Попурри», 1997. – 576 с.
- 8 Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі. Укладанне, прадмова і каментарыі М. Хаўстовіча. – Мінск: Беларускае кнігазбор, 1998. – 480 с.
- 9 Юнг, К.Г. Об отношении аналитической психологии к поэзии / К.Г. Юнг // Психологический анализ и искусство. – М., 1996. – С. 30–54.
- 10 Розин, В. М. Природа сновидений и переживания произведений искусства: опыт гуманитарного и социально-психологического объяснения / В. М. Розин // Сон – семиотическое окно: сновидение и событие. Сновидение и искусство. Сновидение и текст / XXVI Випперовские чтения (Москва, 1993); под общ. ред. И. Е. Даниловой. – М., 1994. – С. 24–31.
- 11 Фрейд, З. Бред и сны в «Градиве» В. Иенсена / З. Фрейд. // Художник и фантазирование. – М., 1995. – С. 138–175.
- 12 Тарас на Парнасе // Тарас на Парнасе: народная паэма. Літаратурна-мастацкае выданне / Рэд. А. Пісьмянкоў – Мінск, 2003. – С. 7–26.